

Т.В. ОБІХОД

Тетяна Вікторівна Обіход, кандидат фізико-математичних наук, старший науковий співробітник Інституту ядерних досліджень НАН України, юрист*

ORCID: 0000-0003-1103-4006

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку нашого суспільства характеризується низькою громадянською активністю, неповагою до законів і, як результат, низькою правовою культурою і правовою безграмотністю населення. Нерівність перед законом, повсюдне безкарне його порушення є правилом сучасності. У цьому аспекті необхідно виходити з посилок духовного, ідеологічного порядку, коли внутрішнє життя людини, а не примат громадських форм, є єдиною основою міцного суспільного устрою. Тому формування правової культури, дослідження витоків її виникнення та її реалізація в соціумі є одним із найважливіших завдань сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням актуальності формування правової культури займалися такі юристи, як Л.І. Петражицький, М.М. Ковалевський, Р.Ф. Ієрінг, Б.А. Кістяківський та ін. Серед науковців, які займалися вивченням правової свідомості та правової культури зазначимо наукові праці В.Д. Бабкіна, П.М. Білого, В.Ф. Дубровського, О.С. Дьоміної, Н.М. Оніщенко, Ю.С. Шемшученка та ін. У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі приділяється значна увага питанням правового виховання. Зокрема, аналізу його природи, суб'єктів і об'єктів, форм і методів здійснення присвятили свої дослідження В.В. Головченко¹, С.В. Болоніна², Н.А. Гранат³, В.А. Туманов⁴.

Формулювання мети статті. Мета даної статті полягає в прагненні вивчити і представити історичні витoki права і перспективи подальшого розвитку правової культури сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Правовий розвиток і регулювання суспільного життя людства відбувалося в кілька етапів. Ми лише торкнемося деяких з них:

– Закони Хаммурапі, або Кодекс Хаммурапі є одним із найдавніших правових пам'ятників в світі стародавнього періоду, створений за царя Хаммурапі в 1750-х роках до н. е.

– Циліндр Кіра (539 рік до н.е.). Кір Великий, перший цар стародавньої Персії, який завоював Вавилон. Він звільнив рабів, оголосив, що всі люди мають право самі вибирати собі релігію і проголосив расову рівність. Ці та інші його постанови були записані клинописом на циліндрі з обпаленої глини.

– Біблія:

– П'ятикнижжя Мойсея. І сказав Бог: «Створімо людину – Наш образ і Нашу подобу – щоб він панував над морською рибою, і над птаством небесним, і над худобою, і над усією землею, і над всією живністю, яка снує по землі». Бог створив людину, образ Свій, Божий образ Він створив, як чоловіка та жінку створив. І благословив їх Бог такими словами: «Будьте плідні і численні, заселяють землю і скоряйте її. Будете володіти над морською рибою, і над птаством небесним, і над усіма тваринами землі». І сказав Бог: «Я віддаю вам в їжу всі трави з насінням, які є на землі, і кожне дерево, що приносить плоди з насінням (Буття 1: 27–29);

– «Ти зробив його володарем над творами рук Твоїх, все поклав до ніг його» (Псалми 8: 7);

– Нема гідності без відповідальності, а нести відповідальність можна за умови, що людина здатна виконати пов'язані з цим зобов'язання. Лише тоді, коли людина піднімається на щабель свободи дії і творчої діяльності розуму, вона починає здійснювати почесну місію відповідальності, покладену на неї Творцем (див. Рамбан до Буття 1:24);

– Коли ти будеш жати жниво своєї землі, не дожинай краю поля твого, коли жнеш; вбогому та для приходука позоставиш їх. Я Господь, Бог ваш (Левіт 23:22 –Лев 23:22⁵);

– «Возлюби ближнього твого, як самого себе» (Ваикра 19:18).

Закони, що розділяють чисте і нечисте, складають центральну, велику і найбільш розроблену частину всього біблійного законодавства. Центральне місце приділяється правам членів суспільства, тобто не розрізнення між: 1. Своїм Богом і чужим. 2. Собою і батьками (дозволяє собі лихословити батьків). 3. Своєю землею і сусідською (порушує межі). 4. Здоровим і калікою (сліпого збиває зі шляху). 5. Сильним і беззахисним (ображає вдову, сироту, прибульця). 6. Батьківським правом і своїм (зазіхає на дружину батька). 7. Людиною і худобою. 8. Дозволеними жінками і забороненими (сестра, теща та ін.). 9. Життям і смертю (вбивця) як правило карається смертною карою. Зате в разі звичайних суперечок між сусідами Закон м'який і спрямований на пом'якшення ворожнечі і встановлення добросусідських відносин. Закон вимагає милосердя до боржника

(Вих 22:25–27), поблажливості до мимовільного злочинця (Вих 21:13) – при збереженні жорсткості до зловмисника (Вих 21:12, 14); Закон припиняє бездумну жорстокість по відношенню до ближнього (Вих 23: 1–3) і радить не посилювати ворожнечі з сусідом (Вих 23: 4–5) і не ображати прибульця (Вих 23: 9).

Оскільки людина діє відповідно до своєї Природи, створеної з волі Творця, справедлива формула: людська природа = гідність = відповідальність = велич. Як сказано в статті «Не помру, але житиму» протоієрея Єфрема Росохи⁶: «Християни не мають права жити недбало, безтурботно, ліниво. Якщо вже ми не здатні на подвиги, то треба намагатися жити так, щоб чесно сказати: «Виправдання мені немає, Господи, але я зробив хоча б те, що міг. Помилуй і спаси мене!».

– Велика хартія вольностей (1215 р.), в якій стали розглядатися права людини. Серед них було право церкви на невтручання в її справи з боку держави, право всіх вільних громадян володіти майном і успадковувати його, а також право на захист від надмірних податків.

– ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ людини і громадянина (прийнята депутатами Генеральних штатів 24 серпня 1789 р.). Стаття 1 говорить: «Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах. Громадські відмінності можуть ґрунтуватися лише на загальній користі».

– У Декларації незалежності, за якою американські колонії в 1776 р. вийшли зі складу Британської імперії, говорилося: «Всі люди створені рівними і всі вони наділені Творцем невід’ємними правами, до числа яких належить життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав засновані серед людей уряди, які наділялись справедливою владою за згодою керованих...».

Християнська модель соціальних відносин знайшла своє яскраве відображення в літературі. Книги Томаса Мора «Утопія», Джона Локка «Досвід про людське розуміння» і Гоббса «Левіафан» є яскравими художніми демонстраціями бажаного суспільного устрою. Державний устрій Утопії характеризує: «повну внутрішню згоду». Головна основа їх устрою – повна відсутність грошового обігу, знищення приватної власності, що призводить до рівномірного розподілу коштів державою. Згідно з Локком, люди утворюють суспільство заради збереження своєї власності і підпорядковуються владі уряду і законів, які служать збереженню того, що належить їм по праву. Отже, як каже Локк, «всякий раз, коли законодавці намагаються відняти і знищити власність народу або підпорядкувати його своїй тиранічній владі, вони вступають в стан війни з народом, який в силу цього звільняється від подальшої покори і має право звернутися до загального всім притулку, передбаченому Богом для тих, хто стикається з насильством». Доброчесність, говорить Локк, розглядається як обов’язок, є не що інше як воля Бога, знайдена природним розумом; тому вона має силу закону; що стосується її змісту, то він виключно полягає у вимозі робити добро собі і іншим; навпаки того, порок не представляє нічого іншого, як прагнення шкодити собі та іншим. Гоббс підкреслював абсолютну владу держави над суспільством і людьми. В державі Гоббса народом як своїми підданими править одноосібний суверен, або носій верховної влади. Гоббс звертав увагу на абсолютну владу держави над суспільством і людьми.

Водночас віра в краще людства реалізується на рівні вдосконалення окремої особистості. У творі «Кандид» Вольтера, де сказано, що кожен повинен «обробляти свій сад», сконцентровано соціальний оптимізм автора, його віра в «вічне древо життя», яка уособлює прогрес людства. У своїй головній філософській праці «Етика» Б. Спіноза проголосив знамениту «формулу свободи»: свобода є усвідомлена необхідність. У творі «Фауст» І. Гете проголошує велике гасло, яке вкладено в уста Фауста:

Життя роки

Прошли не дарма; ясний переді мною

Кінцевий висновок мудрості земної:

Лише той гідний життя і свободи,

Хто кожен день за них іде на бій!

Резюмуючи сказане, можна відзначити кілька етапів правового розвитку людського суспільства: 1) союз між Богом і людиною. Як пише В.Н. Лоський⁷: «Головне в Старому Завіті – закон; відносини між Богом і людиною тут – не єдність, а союз, порукою якому є вірність закону; 2) крім божественного і природного права з’являються юридичні закони як сполучні ланки між волею Бога і людською волею (М. Лютер); 3) автономія правових відносин, їх незалежність від духовної влади (епоха Реформації); 4) принциповий розрив між релігійною нормативною системою і світськими громадськими принципами, ставлення до релігійної віри як віджилої форми суспільної життєдіяльності (Руссо, Вольтер, Дідро, Гольбах, Гельвецій та ін.); 5) союз ідей особистої відповідальності і моральної автономії, відповідність християнських цінностей духовно-моральним стандартам (Загальна декларація прав людини⁸).

В енциклопедії «Загальна теорія права» за редакцією В.К. Бабаєва В.М. Барановим наводиться таке визначення правової культури суспільства: «Правова культура суспільства – обумовлений соціально-економічним, духовним і політичним ладом якісний стан правового життя суспільства, що виражається в досягнутому рівні розвитку правової діяльності, юридичних актів, правосвідомості, а також ступінь гарантованості державою і громадянським суспільством свободи поведінки особистості в єдності відповідальності перед суспільством». Правова культура – це система правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші соціальні цінності⁹. Культура молоді та процес розвитку правової культури тісно пов’язані з рівнем соціально-економічного розвитку суспільства. Свобода, рівність, справедливість є фундаментом теоретичних концепцій правової системи. Однак омолодження молодіжної злочинності¹⁰ свідчать про прояв право-

вого нігілізму, що пов'язано і з бажанням швидко перейти до ринкових відносин і при цьому обмежитися в прийнятих законах чисто ринковим правовим механізмом в сфері економіки і соціального життя, без виховання правової культури населення. Створюється враження, що ми застрягли десь на рівні А. Шопенгауера з його егоїстичною природою людини і його «волею до життя», і на рівні необхідності «об'єктивного порядку» (Г. Зіммель).

Правосвідомість людини сучасного суспільства неоднорідна, суперечлива, деформована. У людей процвітають правовий нігілізм і правове свавілля. Причиною цього є низький економічний розвиток суспільства і, як результат, низька правова та моральна культура. Необхідно підкреслити таке явище в нашому суспільстві, як підвищену турботу про права тварин при повній байдужості до величезної кількості жебраків і бомжів. Яскраво виражений примат матеріалізму при повній байдужості до людини як особистості – ось основна проблема сучасності. У цьому аспекті роль суспільства і держави для поліпшення моральної й правової культури і особливо роль церкви є неперевершеними.

Отже, ми розглянули історичний розвиток правової культури суспільства. Навели характерні риси і недоліки сучасного правового життя. Способами підвищення правової культури вважаємо наступні заходи:

1. Міністерство культури та Міністерство освіти і науки, молоді та спорту повинні впроваджувати заходи задля оздоровлення молоді й підвищення її культурного рівня, впроваджувати безкоштовні заходи, кружки, товариства за інтересами.

2. Міністерство юстиції та Міністерство внутрішніх справ України повинні проводити загальний правовий всеобуч населення України.

3. Рекомендувати телерадіокомпаніям та друкованим засобам масової інформації впроваджувати більше передач пізнавального та навчального характеру.

4. Залучати до каналів теле- і радіомовлення церковнослужителів із цікавими розповідями як із історичних і релігійних джерел, так і з тематики подолання сучасних проблем.

¹ Головченко В.В. Правове виховання учнівської молоді: питання методології та методики. Київ, 1993. Ч. 4. 137 с.

² Болоніна С.В. Правосвідомість молоді в умовах системної кризи. *Юрист*. 2004. № 10. С. 66–70.

³ Гранат Н.А. Правосвідомість і правова культура. *Юрист*. 2003. № 11/12. С. 2–8.

⁴ Туманов В.А. Правовий нігілізм в історико-ідеологічному ракурсі. *Держава і право*. 1993. № 8. С. 52–56.

⁵ Библия онлайн. URL: <https://bible.by/verse/3/23/22/>

⁶ Протоиерей Ефрем Россоха. Не умру, но жив буду... *Похоронные проповеди*. Д.: АРТ-ПРЕС, 2007. 472 с.: ил.

⁷ Лосский В.Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. Москва, 1991.

⁸ Токвиль А. Демократія в Америці. Москва, 1992.

⁹ Теорія держави і права: навч. посіб. / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 368 с.

¹⁰ Шабату Сергій. В Україні зросла підліткова злочинність. URL: <https://golos.ua/i/655799>

References:

Holovchenko, V.V. (1993) Pravove vykhovannia uchniv's'koi molodi: pytannia metodolohii ta metodyky. Kyiv. 4, 137 [in Ukrainian].

Bolonina, S.V. (2004) Pravosvidomist' molodi v umovakh systemnoi kryzy. Yuryst. 10, 66–70 [in Ukrainian].

Hranat, N.A. (2003) Pravosvidomist' i pravova kul'tura. Yuryst. 11/12, 2-8 [in Ukrainian].

Tumanov, V.A. (1993) Pravovyy nihilizm v istoryko-ideolohichnomu rakursi. Derzhava i pravo. 8, 52–56. [in Ukrainian].

Byblyia onlajn. URL: <https://bible.by/verse/3/23/22/>

Protoyerej Efreem Rosokha. (2007) Ne umru, no zhyv budu... Pokhoronnye propovedy. D.: ART-PRES [in Russian].

Losskyy, V.N. (1991) Ocherk mystycheskoho bohoslavyia Vostochnoj Tserkvy. Dohmatycheskoe bohoslavye. Moskva [in Russian].

Tokvil', A. (1992) Demokratiia v Amerytsi. Moskva [in Russian].

Kolodij, A. M., Kopejchykov, V. V., Lysenkov, S. L. ta in. (2004) Teoriia derzhavy i prava (za zah. red. S. L. Lysenkova, V. V. Kopejchykova). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

Shabatu, Serhij. V Ukraini zroslo pidlitkova zlochynnist'. URL: <https://golos.ua/i/655799> [in Ukrainian].

Резюме

Обіход Т.В. Историчні аспекти і перспективи правового розвитку суспільства.

Розглянуто основні етапи розвитку сучасного права від прадавніх часів до сучасності. Підкреслено християнську природу виникнення моделі соціальних відносин. Виокремлено проблеми правової культури сучасного суспільства України. Наведено основні завдання з подолання проблем правового нігілізму і правової безграмотності.

Ключові слова: закон, правова культура, права людини, правовий нігілізм, правові цінності.

Резюме

Обиход Т.В. Исторические аспекты и перспективы правового развития общества.

Рассмотрены основные этапы развития современного права от древнейших времен до современности. Подчеркнуто христианскую природу возникновения модели социальных отношений. Выделены проблемы правовой культуры современного общества Украины. Приведены основные задачи по преодолению проблем правового нигилизма и правовой безграмотности.

Ключевые слова: закон, правовая культура, права человека, правовой нигилизм, правовые ценности.

Summary

Tetiana Obikhod. Historical aspects and prospects of legal development of society.

The current stage of development of our society is characterized by low civic activism, disrespect for the laws and, as a result, low legal culture and legal illiteracy. Therefore, the formation of a legal culture, the study of the origins of its occurrence and its implementation in society is one of the most important tasks of our time.

Legal development and regulation of the public life of mankind took place in several stages. We will only touch on some of them:

- The laws of Hammurabi or the Codex of Hammurabi (1750s BC);
- Cyrus Cylinder (539 BC);
- The Bible;
- Magna Carta (1215);
- DECLARATION OF THE RIGHTS of man and citizen (adopted by the deputies of the General States on August 24, 1789);
- The Declaration of Independence, according to which the American colonies withdrew from the British Empire in 1776.

The Christian model of social relations is clearly reflected in literature. The books of Thomas More “Utopia”, John Locke “The Experience of Human Understanding” and Hobbes “Leviathan” are vivid artistic demonstrations of the desired social structure.

On the other hand, faith in the best of mankind is realized at the level of perfection of an individual person. Voltaire’s Candide, which says that everyone should “cultivate their own garden,” concentrates the author’s social optimism, his faith in the “eternal tree of life”. B. Spinoza in his major philosophical work Ethics proclaimed the famous “formula of freedom”: freedom is a conscious necessity.

Summarizing the above, several stages of the legal development of human society can be noted: 1) the union between God and man; 2) legal laws appear as connecting links between the will of God and human will (M. Luther); 3) the autonomy of legal relations, their independence from the spiritual authorities (the era of the Reformation); 4) the fundamental gap between the religious normative system and secular social principles, the attitude to religious faith as an outdated form of social life (Russo, Voltaire, Didro, Holbach, Helvetius, etc.); 5) the union of ideas of personal responsibility and moral autonomy, the conformity of Christian values to spiritual and moral standards.

The legal consciousness of a person in modern society is heterogeneous, contradictory, and deformed. Legal nihilism and legal arbitrariness flourish in people. The reason for this is the low economic development of society and, as a result, low legal and moral culture. The pronounced primacy of materialism with complete indifference to man as a person is the main problem of our time. To enhance the legal culture necessary:

1. The Ministry of Culture and the Ministry of Education and Science, Youth and Sports should implement measures for the rehabilitation of young; 2. The Ministry of Justice and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine shall conduct general legal training of the population of Ukraine; 3. Encourage broadcasters and print media to introduce more educational and educational programs; 4. Involve church-goers with television and radio broadcasts with interesting stories from both historical and religious sources and topics of current problems.

Key words: law, legal culture, human rights, legal nihilism, legal values.

DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.05

УДК 348+340.132.6(37) “00/03”

Ю.В. ЦВЕТКОВА

Юліанна Володимирівна Цветкова, кандидат юридичних наук, доцент, доцент юридичного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID: 0000-0001-7557-7048

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ, ЩО РЕГУЛЮВАЛИ РЕЛІГІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ У РИМІ I–IV СТ. ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ ДЛЯ РИМСЬКИХ ФЕДЕРАТИВ

Період з I по IV ст. є етапом не тільки швидкого територіального зростання Римської держави, а й централізації її влади та набуття правотворчих функцій принцепсами та домінусами. У таких умовах на її території неминуче мали відбуватися синкретичні асиміляційні процеси для населення її федеративних суб’єктів. Свобода віросповідання як одне із беззастережних автономічних прав федеративних суб’єктів та демонстрація релігійної толерантності Риму у республіканських період теж мала піддатися цим тенденціям. Проте порівняння законодавства принципів з цього предмета та його застосування на практиці демонструє досить неоднозначну картину.

Нормативно-правові акти, видані вищими римськими державними органами у період з I по IV ст., як правило, виходили з авторства принцепсів та Сенату. Їх текст зберігся при їх включенні у пізніші збірки рим-

© Ю.В. Цветкова, 2019

* *Yulianna Tsvietkova, Ph.D. in Law, Associate professor, Associate professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv*